

ΣΟΝΙΤΣΕΣ

Η ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΦΗΜΗ ΤΟΥ

ΕΝΑΣ στοχαστής και συγγραφεὺς ἔζησε πενήντα χρόνια ἀπὸ τότε πὺ συμπληρώθηκε τὸ ἔργο ἐκείνου και σχεδὸν σαράντα ἀπὸ τὸ θάνατό του. Σὰν νὰ ἦταν διαρκῶς παρὼν, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴ ἑνὸς κόσμου, πὺ ὅσο πῆγαινε και λιγώτερο ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ παρελθόν. Δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ κανεῖς, ὅτι εἶναι παρὼν, ἀπλῶς διότι τὰ ἔργα του διαβάζονται ἀκόμη και ἀφομοιώνονται ἱστορικῶς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁπαδῶν και μιμητῶν ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν ἀποδεικνύει τίποτε γιὰ τὸ ἔργο του και τὴ γονιμότητά του. Ποιὸ εἶναι τὸ κριτήριον; Τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου, πὺ πέθανε, μεγαλώνει και ἀλλάζει τὸ ἀποτελεῖωνει ἀκόμη ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν τάφο του. Εἶναι πολὺς καιρὸς πὺ τὸ ἔργο του μετακινήθηκε ἀπὸ τὸ σημεῖον, πὺ τὸ βρήκαμε κάποτε ἡμεῖς, ὅταν εἴμαστε νέοι και ὁ Νίτσε ζοῦσε.

Τὸ ἔργο του εἶναι φοβερὸ: ἔγινε ἀπειλητικὸ, ἀντὶ νὰ μᾶς ἐνθουσιάζη, ὅπως μᾶς ἐνθουσιάζε ἐδῶ και τόσα χρόνια. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μᾶς φαινόταν, ὅτι μᾶς δικαιολογοῦσε ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας. Τὸ νοιώθαμε σύμφωνα μὲ τὴ διανοητικὴ μας διάθεση, ἀκόμη και τὶς ὑπερβολές του. Χαρούμενοι εἴχαμε ἐμπιστοσύνη στὸν ἀπεριόριστο ἀτομικιστὴ, τὸν ἀντίπαλον τοῦ Κράτους. Θὰ προτιμοῦσε νὰ εἶναι ἀναρχικὸς μᾶλλον, παρὰ νομοταγῆς πολίτης τοῦ «REICH». Στὰ 1890 και κατόπιν ἡ στάση του αὐτῆ ἦταν στάση προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐτσι προπαρασκευαστήκαμε κι ἡμεῖς γιὰ τὸ ἔργο μας και ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ἦλθε πραγματι στὴν ὥρα του. Τοποθετοῦσε τὸ ὑπερήφανο πνεῦμα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κοινωνίας, πὺ ζητοῦσε—σὲ μᾶς βέβαια.

ΥΣΤΕΡΑ ἀπὸ μᾶς θὰ ἐρχόταν ὁ βασιλιάς, οἱ εὐγενεῖς, οἱ πολεμιστὲς και ὕστερα, γιὰ πολὺ χρονικὸ διάστημα, κανένας.

Ποιὸς εἰκοσαετῆς νέος χρειάζεται νὰ τοῦ τὸ ἐπαναλάβουν; Ἡ αὐτολεποίθησι προηγείται τοῦ κατορθώματος· εὗρίσκει κα γενικὰ σὲ ὑπερέντασι, ὅσο δὲν ἔχει δοκιμασθῆ ἀκόμη· χαλαρῶ-

νεται, όσο διαρκεί τὸ ἔργο τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ γίνη πιὸ θεμελιακή.

Καθόλου δὲν τοὺς ἐπιδοκίμαζε ὁ Νίτσε τοὺς πρώτους ἀναγνώστες του. Δὲν ἤθελε νὰ ἀσχολῆται μὲ νεαρούς. Αὐτοὶ δὲν ἦσαν καλὰ πληροφορημένοι γιὰ τὸ γεγονός, ἢ τὸ παράβλεπαν τὸ Χριστιανισμό. πὺ τόσο πολὺ τὸν ἀπασχολοῦσε, ἐκεῖνοι πίστευαν, ὅτι τὸν εἶχαν ξεπεράσει. «Ξεπεράσει» ἦταν λέξη του. Ξεπέρασαν πιὸ χαρούμενοι ἀπ' αὐτὸν τὴ χριστιανικὴ ἠθική. Τί μποροῦσε νὰ ἐπακολουθήσῃ, δὲν εἶχαν ἰδέα.

Οἱ πρώτοι ἐκεῖνοι νεαροὶ ἀναγνώστες του, πὺ ὡς τότε δὲν εἶχαν ἀκόμη δοκιμάσει κίνδυνο, βαναυσότητα καὶ θυσία καὶ πὺ οἱ ψυχές των ἀπείχαν τόσο πολὺ ἀπὸ τέτοιες δοκιμασίες, δὲν φανταζόταν ποτέ τους τὴν ἐπερχόμενη ἐποχὴ τῆς παρανομίας καὶ τῶν πολέμων. Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὡς ἐμπειρία ἦταν θολή καὶ στὸν ἴδιον τὸν Νίτσε, ἀλλιῶτικα ποτέ δὲν θὰ τὴν προκαλοῦσε. Ἐγνώριζε τὰ πεδία των μαχῶν τοῦ πνεύματος κατὰ βάθος δὲν ἀγνόριζε ἄλλα.

Μόλα ταῦτα ἂν ὁ στοχαστὴς δὲν ἔχη μέσα του χάος, τὸ ἔργο του ἔχει χάος καὶ μαζί τὴν τάση νὰ τὸ ἐξαπολύσῃ. Τὸ ἔργο του ἔζησε μὲ τὴ σοφία πὺ περιεῖχε καὶ μὲ τὸ μεγαλεῖο του. Προσωπικότητα καθαρὴ καὶ αὐστηρὴ σὰν τὴ δική του ἦταν ἀπαραιτήτη, γιὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ μεγαλώνῃ τὸ ἐσφαλμένο καὶ φρικαλέο μέρος τῆς διδασκαλίας του μαζί μὲ τὸ εὐγενικό του παράδειγμα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ εἰσηγητῆ. Οἱ ἀκάθαρτες ψυχές ποτέ δὲν ἔχουν μεγάλη ἐπιτυχία, ἀκόμα κι ὅταν κάνουν τὸ κακό.

Τὰ μεγάλα βιβλία ἔχουν ζωὴ, πὺ ὁ ἄνθρωπος πὺ τὰ γράφει οὔτε νὰ τὴν ἀναμετρήσῃ, οὔτε νὰ τὴν προβλέψῃ μπορεῖ. Αὐτὰ ξέρουν πιὸ πολλὰ ἀπ' αὐτὸν. Αὐτὰ τὰ βιβλία μόνα τους παράγουν προχωροῦν πιὸ πέρα, ἀπ' ὅ,τι θὰ μποροῦσε αὐτός. Μεταμορφώνουν ἀνθρώπους καὶ πράγματα μὲ τρόπο, πὺ ἐκεῖνος δὲν τὸν ἤθελε, ἂν καὶ τὰ ἐγκαταβάθῃ τῆς ψυχῆς του τὸν ζητοῦσαν. Μιὰ μέρα, πὺ ἐκεῖνος ποτέ δὲν θὰ τὴν ἴδῃ, αὐτὰ γίνονται οἱ μυστηριώδεις ἀντίπαλοι τοῦ καλοπροαίρετου χαρακτῆρα του. Νὰ ἀναζητήσουμε τὸ Νίτσε, νὰ τὸν ἀνακαλύψουμε ἐκ νέου, σημαίνει πράγματι νὰ τὸν ξαναδιαβάσουμε μὲ τὰ μάτια τοῦ εἰκοσαετῆ νέου, ὅταν ἡ σκέψη του ἦταν νέα καὶ ἡ φήμη του ἄσπιλη. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ φήμη του ἦταν στὴν ἀρχὴ τῆς, τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἀναγνώστες του. Τότε ἦταν ἐντελῶς ἀφελείς καὶ οἱ δύο, καὶ

ὁ ἀναγνώστης καὶ ἡ φήμη. Τοῦ πρώτου ἔλειπαν ὅλες οἱ ἡγούμενες τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ δεύτερη δὲν εἶχε ἀκόμα ἐξαγάγει τὰ συμπεράσματά της. Οὔτε καὶ πρέπει ποτὲ νὰ λησμονοῦμε, ὅτι ἡ διαίσθησις ἡ δική μας μποροῦσε νὰ ἀναπτύσσεται ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸν ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀναπτύσσεται τὸ ἔργο καὶ ἡ φήμη ἐκείνου πέραν τοῦ τάφου.

ΩΣ ΤΙ ΘΕΩΡΟΥΣΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ

ΤΟΝ ἑαυτό του τὸν θεωροῦσε, δίκαια ἢ ἄδικα, μοναδικόν. Ὅποιοσδήποτε μπορεῖ νὰ θεωρῇ μοναδικὸν τὸν ἑαυτό του, καὶ θάχη πάντοτε τοὺς λόγους του. Ὅταν ὀνομάζη τὸν ἑαυτό του τὴν πρώτη διάνοια τοῦ αἰῶνα, ἀκόμα καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀληθεύῃ. Ὁ αἰῶνας εἶχε καὶ ἄλλες πρῶτες διάνοιες· αὐτὸς δὲν μποροῦσε, οὔτε καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τις ξέρῃ. Ὁ Μαγκ, τὸν ὁποῖο προφανῶς ποτὲ δὲν διάβασε, μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ στὴν ἄλλη ψυχὴ, ἐκεῖ στὸν Ἄδη, ὅτι μιὰ μεγάλη ἐπιτυχία ἐπὶ τῆς γῆς μπορεῖ νὰ μετρηθῇ μόνο μὲ τὴ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ ἀντιθέτου.

Ὁ Νίτσε ἤθελε νὰ εἶναι ὁ νικητὴς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα· ἀπέναντι στὴ συνείδησή του κατεῖχε τὴ θέσιν φιλοσόφου μεταξὺ τῶν αἰώνων. Τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, κατὰ τὴ γνώμη του, θὰ καταλάβαινε ἐπὶ τέλους ποιὸς ἦταν. Αὐτὸ ἀκριβῶς ὅμως εἶναι ποὺ σήμερα ἐγινε ἀμφίβολο: τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰῶνα τὸν κακομεταχειρίστηκε πρόωρα. Θὰ εἶναι ἀλήθεια δύσκολο γι' αὐτὸν ν' ἀποφύγῃ τὸ ἐπόμενο χρονικὸ διάστημα, ὅταν οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἠσυχάσουν ἀπὸ μιὰ ἰδέα καὶ μιὰ προσωπικότητα.

Δὲν εἶν' ἀνάγκη νὰ φοβᾶται γι' αὐτὸν τὸ λόγο, μήπως λησμονηθῇ. Εἶχε πράγματι τὴ μοναδικὴ τόλμη ν' ἀμφισβητήσῃ ὅλα, ὅσα εἶχαν ἠθικῶς διατηρήσει καὶ συγκρατήσῃ τὸν κόσμον τῆς Δύσης, ἀπὸ τότε ποὺ κατέρρευσε ὁ εἰδωλολατρικὸς πολιτισμός. Τὸ παράτολμο χτύπημα εἶναι ἀκατάλυτο. Βάνοντας κατὰ μέρος γιὰ τὴν ὥρα τὴ «μεταξίωσι τῶν ἀξιῶν», ποὺ ἀφοροῦσε ἐκεῖνον, ἡ δουλειά του εἶναι νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἐπικρατοῦσα ἠθικὴν.

Ἡξαιρε, πὼς δὲ φτάνει νὰ σπάσῃ τὰ εἰδωλα, ἔπρεπε νὰ τὰ θρουνματίζῃ κάθε τόσο καὶ ἐπίμονα. Καλὰ ἦταν νὰ βάλῃ στὴ θέσιν τοὺς ἄλλα νέα. Κι ὁ Νίτσε ἤθελε νὰ τὸ κάμῃ. Δὲν τὸν ἐνδιέφερε ἡ ἀνάγκη, οὔτε καὶ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ὑποχρεωμέ-

νο να ενδιαφέρεται. Σύμφωνα με τη γνώμη του, εκείνο που είναι σπουδαίο, είναι όχι η ανάγκη των ανθρώπων, παρά η προσταγή του νομοθέτη. Μόνο που ο νομοθέτης αυτός πρέπει να είναι ο πιο ισχυρός. Έπομένως ο φιλόσοφος θεώρησε τον εαυτό του ως νομοθέτη. Η γνώση, η επαλήθευση, η έρμηνεία είναι μηδέν· η μεγάλη επιτυχία του στοχαστή είναι μόνο να προσταζή. Το ζήτημα όμως ήταν, αν ήταν πράγματι ο ισχυρότατος—πράγμα που κατά την αντίληψή του ήταν, αλλά έγινε ύστερα από καιρό, από πολύ καιρό. Γι' αυτόν τον λόγο ωνόμαζε τον εαυτό του για την ώρα νομοθέτη, αλλά μόνο για το έθνος του.

Δέν ήταν μόνο από αδυναμία ή από συγκατάβαση που περιοριζόταν σ' αυτό. Είχε αμφιβολίες και η αμφιβολία ήταν ένα μέγα μέρος της υπερηφανείας του. "Αν του έλειπε η αμφιβολία, δέν θα ήταν ο αμείλικτος στη φιλαλήθειά του χαρακτήρας, που ένοιωσε ο ίδιος, ότι είναι.

Ούτε θα ήταν τέτοιος χωρίς τις αντιφάσεις. Είχε δικαίως μεγάλη ιδέα για τις αντιφάσεις του. Και πράγματι περισσότερο είχε γράψει, για να επαινέση το Χριστιανισμό, παρά για να τον εξευτελίση: δοκίμασε να αναμετρήσης το βάθος των συγγραμάτων του και όχι το πλάτος και πρόσεξε, που κλίνει η συμπάθειά του. Αυτό που παρουσίασε η διδασκαλία του, έβγαινε από τις αντιφάσεις του. Κάτι παραπάνω, το κέρδισε καταπολεμώντας την ίδια του φύση. "Αν και πίστευε, ότι είχε νικήσει και σε άλλα ακόμα, το ότι κατανίκησε τον ίδιο τον εαυτό του, αυτό ήταν πράγματι το σπουδαίο και το γνήσιο.

Κι ήταν ζηλότυπος για τους καρπούς της νίκης του αυτής : σε κανένα δέν θα έδινε ανεξέλεγκτα τις αλήθειες που τόσο ακριβά τις είχε πληρώσει. Έπρεπε να κάνη έλεγχο στις αλήθειες και στους ανθρώπους, που θα τολμούσαν να τις δεχτούν. Κανένας απ' όσους ζούσαν τότε, δέν μπορούσε να αναμετρηθῆ με το Νίτσε, τον κριτή. Οι αλήθειες του επέζησαν τέλος στον αυστηρό του έλεγχο, μόνο γιατί όλες μαζί αποτέλεσαν το έργο του: ΑΥΤΟ πρέπει να ζήση. Αυτό ο ίδιος προσωπικώς θα ζούσε φωτεινός, Αιώνίως.

Έδω έχουμε μιὰ καταπληκτική περίπτωση ανθρώπου, που θεωρεί τον εαυτό του άθνατο. Σ' αυτό είχε κι άλλους προκατόχους, μα εκείνοι πίστευαν στο Θεό. Προσωπικότητες της ανωτάτης βαθμίδας, (της δικῆς του βαθμίδας, καθως πίστευε), πάν-

τοτε θεώρησαν τὴν ὑπερφυσικὴ ἐπιβίωση ἀναγκαία, ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιζήσουν κι ἐδῶ στὴ γῆ. Ὁ Νίτσε εἶναι ὁ πρῶτος, κι ὡς τώρα ὁ μόνος, ποὺ ζήτησε ἀπ' τὴ Γῆ μόνη, νὰ ἀναφέρει τὸ ὄνομά του αἰωνίως. Ὁ «στοχαστὴς διὰ μέσου των αἰώνων» ἦταν βέβαιος, ὅτι δὲν ἦρθε εἰς αἶθρα θνητῶν, παρὰ ὅτι θὰ κυριαρχοῦσε στὸ μέλλον, ὅσο θὰ ὑπῆρχε ὁ πλανήτης μας. Καὶ γι' αὐτὸ εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ ὀνομάζη τὸν ἑαυτὸ του τὸν τελευταῖον ἄνθρωπο. Ὁ «ὑπεράνθρωπος» τὸν ὁποῖον ἐκήρυξε, τὸν ἐπισκέφθηκε μόνον ὡς σκιά. Μὲ ἀπαράμιλλη ἀκρίβεια εἶδε τὸν τελευταῖο στοχαστή, τὸν τελευταῖον ἄνθρωπο, ἐκεῖνον, πρὸ τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται τὸ πᾶν καὶ τὸ τίποτε, καὶ μπρὸς στὰ πόδια του τὸ ἄπειρο καὶ ἓνας τάφος ἀδυσώπητος.

«Μπορεῖ ἓνας νὰ χαθῆ μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀθάνατος».

Εἶπε ἀκόμα: «Εἶμαι ἡ μοῖρα», καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἦταν ἡ δικὴ του μοῖρα. Ἄν παραδεχτοῦμε, ὅτι τὸ βάρος τῆς μοῖρας, ποὺ φέρει ἐκουσίως ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἀπόδειξη τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ἀθανασίας του, τότε πράγματι ὁ Νίτσε τὰ εἶχε καὶ τὰ δύο. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, τοῦ ὁποῖου τὴ θέση ἤθελε νὰ καταλάβη, ἔζησε πράγματι ἐπὶ μιὰ ἀπειροελάχιστη ἀνθρώπινη αἰωνιότητα καὶ σπάνια ἡ ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ σκηνὴ καὶ ἡ παρακμὴ του ἦταν τόσο μακριά, ὅσο εἶναι σήμερα. Στὴν ἀρχὴ καὶ ἡ ἐπιβίωσή Του ἀκόμα ἐξασφαλίστηκε κυρίως μὲ τὸ μαρτύριό Του—ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπως θ' ἀπαντούσαμε ἀμέσως σὲ κάθε ἀνταγωνιστὴ καὶ διάδοχό Του. Ὁ Νίτσε ἐργάστηκε γιὰ τὸ δικό του ζήτημα μὲ τὸ ἴδιο πάθος, ὅπως μιὰ φορὰ ὁ ἀνατέλλων Θεὸς καὶ Κατακτητὴς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἴσως ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅταν ἦταν ἀκόμα στὴ γῆ, σχεδίασε μὲ λιγώτερο μεγαλεῖο καὶ περίμενε μὲ λιγώτερη ἐπιμονὴ «τὸ μέγα του θρίαμβο». Ὁ ἓνας, ὅπως κι' ὁ ἄλλος, ἦταν γιὰ τὴν ὥρα ὁ νομοθέτης τοῦ ἔθνους του. Τὸ ζήτημα εἶναι, ποῖο θεωροῦσε ὁ καθένας «ὡς δικό του ἔθνος».

Ὁ Χριστὸς ἐπῆρε ὀπαδοὺς του, τοὺς ταπεινοὺς καὶ τοὺς φτωχοὺς· ὁ Νίτσε τοὺς πολύξερους καὶ τοὺς ὑπερήφανους. Ποιὸς τρόπος φέρνει τὴν ἐπιτυχία, εἶναι ἀγνωστο. «Μπορεῖ κανένας νὰ κερδίσει τὸ μέγα θρίαμβο, μόνον ὅταν εἶναι πιστὸς στὸν ἑαυτὸ του», λέγει ὁ Νίτσε, ὅμως ὁ Ἀντίπαλός του καὶ Ἀδελφός του, ἀκολούθησε κι ἐκεῖνος τὴν ἀρχὴ αὐτὴ. Ὁ προκάτοχος εἶχε ἀκλό-

νητη πίστη σ' έναν άλλον κόσμο, ο διάδοχος πίστευε μόνο σὲ τοῦτον τὸν κόσμο.

Τὸ νὰ πιστεύῃς σὲ τοῦτον τὸν κόσμο εἶναι τολμηρότερο, παρὰ νὰ πιστεύῃς σὲ ἄλλον κόσμο. Ἐὰν τὸν ἕναν ἀπ' τοὺς δυὸ τὸν ἔβανε ὁ πειρασμὸς νὰ ἀμφιβάλλῃ, αὐτὸς δὲν ἦταν ἀσφαλῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Μόλα ταῦτα ὁ Νίτσε τὸ θεωροῦσε δυνατόν, πὼς μιὰ μέρα θὰ κυβερνοῦσε τοῦτον τὸν κόσμο ἢ διαίσθησις, (ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν τῆς ἔννοια). Σ' αὐτὸ καὶ μόνο εἶναι ἡ ὑπεροχὴ του καὶ τὸ προβάδισμά του. Αὐτὸ εἶναι πού τὸν καθιστᾷ μεγαλοπρεπῆ μορφή καὶ τὸν τοποθετεῖ πλάϊ στὸ Χριστὸ ἄνευ βλασφημίας. Θὰ ἦταν θεῖον πρᾶγμα νὰ κἀνῃ κανένας τὴ διαίσθησις, θεωρούμενη ὡς κατάστασις πάθους, κυρίαρχο τοῦ κόσμου. Ποτὲ ὁ κόσμος δὲν ἀπείχε ἀπ' αὐτὸ τόσο, ὅσο σήμερον. Ἐθεώρησε τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν εἶδε ὡς τὸν ἐκλεκτόν.

Τὸ νὰ πιστεύῃ ὁ ἄνθρωπος στὴ βασιλεία τῆς διαίσθησις γίνεται ἡρωϊκό, ἂν περιλάβῃ μέσα στὴν πίστη του αὐτὴ, ἄκόμα καὶ κείνο πού εἶναι ὀλοφάνερα ἀντίθετο καὶ ἀντιφατικὸ — καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὶς δικές του ἀντιφάσεις. Μιὰ τέτοια πίστη ἐπιζῆ, ὅταν νικήσῃ σῶμα καὶ ψυχὴ. Τρέφεται μὲ τὴν ἀνταπάρανησις, — ὅσο μεγαλύτερη, τόσο τὸ καλύτερο — μὲ τὸ νὰ χάσῃς τὴν ὑγεία σου, νὰ παύσῃς νὰ εἶσαι μέλος τῆς κοινωνίας, νὰ χάσῃς τοὺς φίλους σου καὶ ὅλες τὶς πηγὲς τῆς ἀνθρώπινης θέρμης. Στὴ μοναξιά ἡ πίστη στὴ δύναμι τῆς διαίσθησις ἀποβαίνει παντοδύναμος. Στὸ τέλος καταντᾷ ἀπεριορίστη, μιὰ γυμνὴ κορυφὴ ὄρους, σκεπασμένη μὲ πάγο. Ἐκεῖ ἡ πίστη στοὺς ἀνθρώπους περιστέλλεται, σὲ ὅ,τι ἄφησε ὑπόλοιπο ἢ ἀνηλεὲς ὑπερηφάνεια. Τότε οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶν' ἀξιοὶ νὰ μᾶς διαβάξουν καὶ πράγματι οὔτε καὶ τοὺς ἐνδιαφέρει νὰ τὸ κάνουν. Πρὸ πάντων δὲν εἶν' ἀξιοὶ νὰ μᾶς ἐπαινοῦν. Γιὰ νὰ μπορεῖ νάχη ἀντιπάλους καὶ νὰ τοὺς πολεμᾷ ὁ ἕνας, ὁ ἀπομονωμένος ἄνθρωπος, μεγαλοποιεῖ τὸ ἀνάστημά τους, μήπως καὶ δὲν τὸν φτάνουν.

Ἐνας ἄνθρωπος! αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιθυμία του. Ἄνθρωπος, μὲ τὸν ὁποῖο ν' ἀποδείξῃ ἐπαξίως, ὡς ποῖον θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του.

Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

ΟΛΑ αὐτὰ θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀνυπόφορα καὶ γιὰ τὸ θεατὴ καὶ γι' αὐτὸν πού δίνει τὴν παράστασις. Ἐτσι δὲ ζοῦν οἱ

ἄνθρωποι. Ἄλλὰ νὰ παρουσιάσῃ ἔτσι κανένας τὸν ἑαυτὸ του μπορεῖ. Οἱ φρικαλεότητες αὐτοῦ τοῦ προσώπου μετριάζονται κατὰ πολὺ, διότι παρουσιάζει πολλὰ τέτοιες καὶ μεταξὺ ἄλλων παρουσιάζει καὶ κάποιο θεατρικισμὸν. Ὁ Νίτσε ἤξαιρε τὸν ἑαυτὸ του καὶ εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ λήθῃ, | πῶς δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ τὸ κἀνῃ αὐτό. Ἀκόμα λιγώτερο ἤθελε ν' ἀφήσῃ τὸν κόσμον νὰ τὸν ἰδῇ ὅπως ἦταν πράγματι. Τοῦ ἄρεσε νὰ μεταμφιέζεται, ἀκόμα καὶ στὸ ἐξωτερικόν του. Πότε πότε ἔβγαινε ντυμένος ἀλλόκοτα. Δύσκολα θὰ μπορούσες νὰ ὑποπτευθῆς, ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν κάπως ἀστεία του ἐνδυμασία ἦταν ἄνθρωπος αὐστηρὰ πειθαρχημένος, ἀνελέητα φιλαλήθης, δυνατὸς φιλόσοφος. Ἦταν ἄνθρωπος ποὺ καταφρονοῦσε καὶ τὴν ἀδυναμία καὶ τὸν οἶκτον — ποὺ ἀγαποῦσε μόλα ταῦτα τὶς γυναῖκες, οἱ ὁποῖες μὲ τὴν εὐγένειά του καὶ τὶς περιποιήσεις του κρεμόταν ἀπ' τὰ χεῖλη του. Ἀργότερα φίλησε δημοσίᾳ μιὰ ἄθλια ἑταίρα καὶ ἐπέδωσε τὴν πληγὴ μιᾶς γάτας.

Σὲ τί πίστευαν οἱ μεμνημένοι — στὸ ἐξωτερικόν του ; στὴ διδασκαλία του ; Ἐντελῶς σὲ κανένα ἀπ' τὰ δυὸ βέβαια. Τὸ σκουδαιότερον εἶναι, ὅτι ἐπῆρε σιὰ σοβαρὰ τὸν ἑαυτὸ του — πῶς μπορούσε νὰ μὴν πάρῃ σιὰ σοβαρὰ τὴν αἰωνιότητα ; Ἀλλὰ βέβαια δὲν θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του πάντα ὡς τὸν ἀληθινὸ ἥρωα τῆς αἰωνιότητος — μόνο ὡς ἠθοποιὸν σιὰ ρόλον τοῦ ἥρωα. Τέλος μίλησε «γιατὸ γελωτοποιὸν τῶν αἰώνων» καὶ ἐννοοῦσε τὸν τραγικὸν Νίτσε. Κεῖνη τῇ στιγμῇ δὲν ἦταν πιὸ ἀνισόρροπος, ἀπὸ ὅ,τι ποτὲ ὑπῆρξε. Ὁμολογοῦσε ὅτι ἔκανε τὸν ἠθοποιόν, ὅταν εἶχε τελειώσει σχεδὸν ἡ παράστασις, ὅταν πλησίαζε ἡ ὥρα νὰ ξεντυθοῦν οἱ ἠθοποιοὶ καὶ οἱ θεατῆρες νὰ πᾶν σιὰ σπίτια τους. Τοῦτο δὲν προκαλεῖ τὴν ἐλάχιστη ἀμφιβολία γι' αὐτόν· ἀντιθέτως μάλιστα τοῦτο δείχνει τὴν φιλαλήθειαν τοῦ ἀνδρός, ποὺ εἶναι ὑπεράνω πάσης φανταστικῆς ἀλήθειας καὶ μ' ὅλες τὶς ἀντιφάσεις.

«Δὲν ἤμουν πλασμένος γιὰ τὴ μοναξιά», ὡμολόγησε τέσσαρα χρόνια, πρὶν ἐκεῖνη τὸν συντριψῆ. Οὔτε βρῆκε τὸν ἑαυτὸ του πλασμένο νὰ κἀνῃ ἐχθρούς. Προκαλοῦσε τὸν κόσμον καὶ ἀποτραβήχτηκε, γιὰτὶ τὸ ἔργον τοῦ ζητοῦσε. Τὸ ἔργον του, κάτι ποὺ ἔπρεπε νὰ τὸ μελετήσῃ βαθειὰ καὶ νὰ τὸ δημιουργήσῃ, ἀπαιτοῦσε ἀπ' αὐτόν «τὸ πάθος τῆς ἀπόστασις»: γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ποτὲ δὲ θὰ ἔφτανε ὡς ἐκεῖ, οὔτε νὰ ὑποφέρῃ μαζί μὲ τοὺς ἄνθρώπους, οὔτε ν' ἀποξενωθῇ ἀπ' αὐτούς. Ὀλίγοι ἄνθρωποι

τύποι υπάρχουν, πού η θέληση να εργαστοῦν τοὺς κάνει ἱκανοὺς να ὑποστοῦν ὁποιαδήποτε θυσία. Ποιός εἶναι κεῖνος, πού τὸ ἔργο του τὸν πείθει πὼς πρέπει να ἀπολαύη τις χαρὲς τῆς δημιουργίας, ἐνῶ ξαίρει καλά, ὅτι καμμιὰ χαρὰ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπληρώσῃ τὴν κατεστραμμένη του ζωὴ; Τέτοιος προφανῶς εἶναι ὁ καλλιτέχνης καί, ἀκριβῶς εἰπεῖν, μόνος αὐτός. Ἡ ὥθηση πρὸς δημιουργίαν, χωρὶς να λογαριάσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐτυχία του, εἶναι εἰδικὸ προνόμιο ὀλίγων καλλιτεχνῶν τῆς πρώτης γραμμῆς.

Ὁ Νίτσε ἐνοιῶθε τὴ διαίσθηση ὡς κατάσταση πάθους. Αὐτὸς εἶν' ὁ τρόπος, πού ἐργάζονται μερικοὶ καλλιτέχνες — καὶ μάλιστα οὔτε καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτούς. Ὅσο προχωρεῖ πρὸ πέρα, τόσο ἡ σκέψη του γίνεται μέθη, λύτρωση, γίνεται φτερά, ἀνακούφιση, ἀφοσίωση· δοκιμάζεται ἡ ἰσχύς του. Ἡ σκέψη του παίρνει τὴ μορφή ἔρωτα, πράγμα πού δὲ μᾶς θυμίζει καθόλου τὴ φιλοσοφία. Ἄλλὰ εἶναι παρόμοιο μὲ τὴ δημιουργία καλλιτεχνήματος — μὲ κάθε θυσία, ἀληθινοῦ ἢ ψεύτικου. Δὲν ἔχει ἐξωτερικὴ ἀξία· δὲν ζητεῖ ἐπιβεβαίωση ἀπ' τὴν πραγματικότητα. Ἐπιβάλλει διὰ τῆς βίας τὴ δική του ἀλήθεια καὶ πραγματικότητα καὶ τις ὑπερασπίζεται ἐναντίον ὅλων τῶν μεταγενεστέρων, ὅπως κι ἂν τις βλέπουν, μὲ μόνη τὴ δύναμη τῆς ἱκανότητος. Ἡ ἱκανότητα μόνη εἶναι πού προσδιορίζει τὸν καλλιτέχνη καὶ κεῖνο του τὸ μέρος πού πρόκειται να διαρκέσῃ.

Τὸ κύριο ζήτημα τῆς ἱκανότητος εἶναι ἡ φόρμα: Κοίταξε ὁ Νίτσε, πόσο περήφανος ἦταν, πού ἄλλαξε τὴ Γερμανικὴ γλῶσσα καὶ τῆς ἀπέσπασε τέτοια δύναμη «ὥστε να ἀνακοινῶνῃ μιὰ κατάσταση, μιὰ ἐσωτερικὴ ἐνταση συναισθήματος μὲ σύμβολα καὶ μαζὶ καὶ τὸ ρυθμὸ αὐτῶν τῶν συμβόλων». Ἐὰν ἀποδεικνύη τὸ χαρακτήρα Γερμανοῦ φιλοσόφου, ὁ χαρακτήρας αὐτὸς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς, τὸ ὅτι εἶναι ἀδύνατο να διαβαστῇ. Μὲ ποιόν θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ἴσον στὴ γλωσσικὴ δημιουργία; Μὲ τὸν Heintich Heine, τὸν ποιητῆ, ὁ ὁποῖος ἱκανοποιεῖται μὲ τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν πλαστικότητα καὶ πού στὶς ἐπιθέσεις πού τοῦ ἔκαναν γιὰ ζητήματα ἀκριβείας, ἀπαντοῦσε «Μὰ εἶναι τόσο ὠραία εἰπωμένο!».

Αὐτὸ δὲν μπορεῖ οὔτε ἐπιτρέπεται σ' ὅποιον κι' ὅποιον να τὸ παραδεχτῇ. Ἄλλὰ ἄς πάρουμε ἓνα παράδειγμα ἀπ' τὰ πολλά. Ἄς κοιτάξουμε στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου «Μιὰ μουσικὴ χωρὶς μέλλον» στὸ βιβλίον του: Ο ΝΙΤΣΕ ΚΑΤΑ ΤΟΥ WAGNER.

«Ἡ μουσική», ἀρχίζει, «εἶναι ἡ τελευταία πού ἐμφανίζεται ἀπ' ὅλες τὶς τέχνες, πού ἀναπτύσσονται στὸ ἔδαφος ἑνὸς δοσμένου πολιτισμοῦ, ἴσως διότι εἶναι ἡ πιὸ ἀφηρημένη καὶ ἐπομένως ἔρχεται στὸ τέλος κατὰ τὸ φθινόπωρο ἀνάμεσα στὸς ἀνθρώπους τοῦ πολιτισμοῦ πού πέφτουν, σ' ὅποιον πολιτισμὸ καὶ ἂν ἀνήκη».

Τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθό, μπορεῖ καὶ ἐσφαλμένο. Δὲν ταιριάζει στὸ Beethoven. Ἄλλὰ ταιριάζει στὸ Wagner, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Νίτσε, ἔλαβε μετὰ τὸ θάνατό του τὸ χαρακτήρα ἐπιλόγου κι ὄχι προοιμίου. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Wagner καὶ καμμιά ἄλλη ἔκτοτε, «μπορεῖ πράγματι νὰ βοηθήσῃ μιὰ τέτοια τέχνη σὰν τοῦ Βάγνερ νὰ ἀναπηδήσῃ ἔξαφνα μεγαλόπρεπη, χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ τῆς ἐξασφαλίσῃ ἓνα μέλλον».

Ἄν ὅλα εἶναι δυνατά, ἐκεῖνο πού ἀκολουθεῖ, αὐτὸ μόνο εἶναι ἀδύνατο. «Οἱ Γερμανοὶ μόνοι δὲν ἔχουν μέλλον». Πρῶτα πρῶτα, γιατί μόνο οἱ Γερμανοί; Ἡ ἐποχὴ πού ἔλαβε τὶς μεγαλειώδεις βραδυὲς ἀπ' τὸ Wagner, μήπως ἦταν ἐποχὴ Γερμανική; Ἀκριβῶς ὁ Wagner θεωρεῖται ὄχι ὡς Γερμανικὸς σταθμὸς ἀλλὰ ὡς Εὐρωπαϊκός, κι ἀκριβῶς ἀπὸ τότε πού ζοῦσε ὁ Νίτσε. Πῶς λοιπὸν ἓνας λαὸς ἀπ' αὐτούς, πού ὅλοι μαζί ἀποτελοῦν τὴν Εὐρώπη, δὲν πρόκειται νὰ ἔχῃ μέλλον; Ἄν τὸ καλοσκεφτοῦμε, ἡ φράση αὐτὴ θὰ σήμαινε, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Νίτσε εἶναι λόγια στὸν ἀέρα.

Ἄλλὰ ἡ φράση αὐτὴ εἶναι στὸ τέλος περιόδου, πού δὲν πρέπει νὰ τὴν παραβλέψουμε. Ἄν δὲν εἶναι ἀληθῆς, ὅμως κάνει περισσότερη ἐντύπωση, γιατί μιὰ δήλωση πού δὲν τὴν περίμενες, φαίνεται γι' αὐτὸ τολμηρότερη. «Οἱ Γερμανοὶ μόνοι δὲν ἔχουν μέλλον». Ἐπειτα ἡ φράση ἔχει τὴ συντομία καὶ τὴ δύναμη νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὶς προηγούμενες, ἂν ἔτυχε νὰ μὴν εἶναι ἀποδεδειγμένες—νὰ τὶς συμπληρώσῃ μὲ ρυθμὸ καὶ μὲ κίνηση. Κοίταξε τὸν καλλιτέχνη!

Παρεμβολὴ (ἂν ὄχι ἀντίρρηση): Ὁ Montaigne, τὸν ὁποῖον ὁ Νίτσε τιμοῦσε καὶ διάβαζε, ἔγραψε κι' αὐτὸς τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὴν τέχνη τῆς λέξης: «Τὰ λεπτὰ πνεύματα δὲν εἰσάγουν καθόλου λέξεις στὴ γλῶσσα, παρὰ πλουτίζουν τὶς δικές τους, τοὺς δίνουν περισσότερο βάρος καὶ βάθος στὴ σημασία καὶ τὴ χρῆση τους καὶ τοὺς δίνουν ἀσυνήθιστη εὐκινησία, ἀλλὰ μὲ περισκεψὴ καὶ δεξιότητα». Αὐτὸς ἀκριβῶς ἦταν ὁ τρόπος τοῦ Νίτσε. Οἱ

Μάνν: Ὁ Νίτσε

νέες του γλωσσικές δημιουργίες δὲν εἶναι καθόλου οἱ καλύτερες· εἶναι σύνθετα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ Γερμανικὴ γλῶσσα παρέχει ἀπεριόριστο εὐχέρεια—πειρασμὸς στὸν ὁποῖον πρέπει κανένας συχνότατα ν' ἀνθίσταται. Ἐδῶσε «ἀσυνήθιστη εὐκινησία» στὸν ὑπάρχοντα θησαυρὸ λέξεων, πράγμα πὸν ἔχει ἀληθινὴ ἀξία. Ἄμα τὰ διαβάσουμε, ἀκούμε ὕστερα τὰ Γερμανικὰ μὲ ὀξύτερο αὐτί.

Ὁ ἴδιος ὁ Μονταigne ἤξερε κατὰ τὸ 1580, ὅτι, «ἂν συλλογιστοῦμε τὴ συνεχῆ μεταβολή, πὸν ἔπαθε ἡ γλῶσσα μας ὡς τώρα, ποῖος μπορεῖ νὰ ἐλπίζει, ὅτι θὰ διατηρήσῃ τὴ σημερινή της μορφή μετὰ πενήντα χρόνια ἀπὸ σήμερα; Ξεφεύγει ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ δάχτυλά μας μέρα μὲ τὴν ἡμέρα καὶ ἀπὸ τότε πὸν εἶμαι ἐγὼ στὴ ζωὴ ἀλλάξε κατὰ τὸ ἥμισυ». Ἄλλὰ αὐτὸς εἶναι στοχασμὸς ἐνὸς σκεπτικιστῆ, πὸν δὲν διστάζει οὔτε καὶ μπρὸς στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του: ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἴδια της τὴν ἔκφραση καὶ τὴ διάρκειά της. Δὲν εἶναι λοιπὸν στοχασμοὶ γιὰ τὸ Νίτσε.

Ἡ γλῶσσα μεταβάλλεται, πὸν θὰ εἰπῆ, ὅτι καὶ ἡ ζωὴ ἀλλάζει: δὲν μένουμε γιὰ πολὺν καιρὸ νέοι ὅπως κι ἂν εἶναι, ἐμεῖς ἀντιπροσωπεύουμε μόνον μιὰ περιορισμένη χρονικὴ περίοδο. Ἄκόμα καὶ γι' αὐτοὺς πὸν ἔρχονται στὴν ἀμέσως ἐπόμενη γενεά, ἐμεῖς εἴμαστε μόνον ἐπιβιώσεις, ζητοῦμε πράγματα ἀπ' τὰ ὁποῖα οἱ μεταγενέστεροι ἀποστρέφουν τὸ πρόσωπό τους καὶ ἐπιμένουμε νὰ κρατοῦμε νόμους, πὸν αὐτοὶ δὲν τοὺς καταλαβαίνουν. Αὐτὲς δὲν εἶναι σκέψεις νομοθέτη τῶν αἰώνων καὶ πολὺ λιγώτερο ἀθανάτου καλλιτέχνη.

Ο W A G N E R

Τὸ 1868 ἓνας νεαρὸς λόγιος συνάντησε ἓνα γηραιὸ μουσικὸ καὶ παραδόθηκε σ' αὐτόν. Τὸ ἀντίθετο ἦταν ἀδύνατο. Ὁ μουσικὸς εἶχε ἓνα τεράστιο ἔργο καὶ φήμη παγκόσμια, ὁ λόγιος τὸ πολὺ-πολὺ τὴν μεγαλοφυΐα του, μὰ κείνη δὲν εἶχε ἀκόμα ἐκδηλωθῆ. Ἦταν ἀμέσως ὀλοφάνερο, ποῖος ἔπρεπε νὰ λατρεύῃ, πὸν θὰ εἰπῆ καὶ ποῖος ἔπρεπε νὰ ὑπηρετῆ. Ἄνθρωπος πὸν τὸν ὠνόμαζαν «ὁ Δάσκαλος» καὶ πὸν πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε τὸν τίτλο κι ἔγινε Γερμανικὸ ἔθιμο—τὶ θὰ περίμενε ἀπὸ ἓνα μὴ ἀποτελειωμένο φιλόλογο; Ὅχι βέβαια γνώσεις καὶ πληροφορίες ἐκτός, ἀπὸ ἔρμηνεῖς τοῦ τεραστίου ἔργου του πὸν θὰ τὸν δόξαζαν ἀκόμα περισσότερο. Τὸ ἔτος πὸν πρωτοσυναντήθηκαν, ὁ Wag-

ner δέχτηκε τὸ Νίτσε στὸ σπίτι του. Ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ στὸ Tribshen κοντὰ στὴ Λουκέρνη, ἦταν τὸ εὐτυχέστερο γεγονός τῆς ζωῆς τοῦ ἐνός. «Ἐψαχνα τόσον καιρὸ νὰ βρῶ ἕναν ἄνθρωπο», εἶπε ὁ Νίτσε στὸ τέλος τῆς σύντομης ζωῆς του.

Γιὰ τὸ Wagner ὁ νεαρὸς αὐτὸς ἦταν εὐχάριστη γνωριμία· ποιὸς μπορούσε νὰ ξαίρη, ἂν δὲ θὰ τοῦ ἦταν χρήσιμος; Ἡ ὁμιλία του ἦταν φλογερή, ποτὲ δὲν ἦταν βαρετός, δὲ λησμονοῦσε ποτὲ τοὺς εὐγενικοὺς του τρόπους.

Ὁ Δάσκαλος προσωπικῶς καὶ οἱ σύγχρονοὶ του ὁμότεχνοι δὲν ἔδιναν σημασία στοὺς εὐγενικοὺς τρόπους· τέτοια πράματα διακόπτουν τὸ ἔργον· τόσο περισσότερο ὅμως εὐπρόσδεκτος ἦταν ἕνας θαυμαστῆς ἐνθουσιώδης μὰ καὶ εὐγενικός, πού ποτέ του δὲν εἶπε δυσάρεστη λέξη γιὰ τὴ μουσική. Θαυμαστὲς ἀπὸ ἄλλους κλάδους ἄργα ἢ γρήγορα γίνονται ἐνοχλητικοί· γιὰ τοῦτον προφανῶς τέτοιος φόβος δὲν ὑπῆρχε. Εἶχε βυθιομετρήσει τὰ βάθη τοῦ τεραστίου ἔργου, ὅπως δὲν τὸ εἶχε κάμει κανένας μουσικός, πράγμα πού γιὰ τὸ Wagner ἦταν ἀπόδειξη, ὅτι τὸ ἔργο του ἦταν ὀλοκληρωμένο καὶ παγκόσμιο.

Ὁ Νίτσε εἶχε στερεώση τὴ θέση του ὡς ἐρμηνευτῆς τοῦ ἔργου, ὅταν ἔγραφε τὸ βιβλίον του: **Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ**. Στὴν ἀρχὴ ὁ Wagner παραπονέθηκε, γιὰτὶ μέσα στὸ βιβλίον ἦταν πάρα πολὺ λίγα γιὰ κεῖνον. Αὐτό, τὸ φρόντισε ὁ ἄλλος. Ὁ Δάσκαλος τὸ διάβασε καὶ δὲ χόρταινε νὰ τὸ διαβάζη. Πρέπει νὰ γερᾶση κανένας γιὰ νὰ ζήση πάλι ζωγραφισμένος πιστὰ καὶ ἀσφαλτα μέσα στὸ πνεῦμα ἐνός ἄλλου πέρα ἀπ' ὅλες τὶς ἀπογοητεύσεις τῆς φήμης.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ γέρου γιὰ τὸν ὑμνητὴ του ξεπερνᾶει τὰ ὅρια τῆς αὐταρέσκειας. Ἐμεινε πράγματι κατάπληκτος ἀπὸ συγκίνηση. «Ὅσο γιὰ μένα, δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω, πῶς μου ἐπιτρεπόταν νὰ διαβάσω ἕνα βιβλίον σὰν κι' αὐτό» — τὰ λόγια αὐτὰ τὰ ἔγραψε στὸ Νίτσε, λόγια παραπάνω ἀπὸ τὶς συνηθισμένες εὐχαριστίες. Ὑπέροχο ἀνθρώπινο φαινόμενο· τὸ ὅτι ἐμφανίζεται ἕνας καινούργιος ἀγνότατος σύντροφος, αὐτὸ συγκίνησε τὸ γηραιὸ Wagner πέρα ἀπ' τὴ συνηθισμένη του φιλοδοξία, κι ὄχι γιὰτὶ ἤθελε νὰ γοητεύη τοὺς ἀνθρώπους. Μιὰ φορὰ μόνο μίλησε ὄχι ὡς ἐπαινέτης τοῦ ἔργου του, ὅταν τοῦ ἔγραψε «Ἀγαπημένε φίλε! Ἀγαπημένε φίλε! Ποτέ μου δὲ διάβασα

βιβλίο ωραιότερο απ' τὸ δικό σου». Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ εἶπε ἓνα ἀνθρώπινο ὄν ἀπὸ μέσα απ' τὴ βαρεῖα δοκιμασμένη του καρδιά, πὺ ἦταν ὀλομόναχη.

Ὁ Wagner ποτὲ δὲ λησμόνησε τὶ εἶχε συμβῆ. Αὐτὸ πέρασε, ξεχάστηκε, σὲ λίγο οἱ δρόμοι τους χώρισαν. Ἀργότερα, κάποτε ὁ Wagner νόμισε, ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Νίτσε εἶχε χάσει τὸ πολὺ, κάτι πὺ τοῦ ἦταν χρήσιμο. Ἀλλὰ ὕστερα ὁ θάνατος ἦρθε ὡς προειδοποίηση στὸ Δάσκαλο· ὅταν ἔνοιωσε ὅτι τὸ τέλος ἐκείνου πλησίαζε, ἡ ἀλήθεια βγῆκε στὸ φῶς καὶ ὁ Wagner μίλησε στὴν ἀδελφὴ τοῦ χαμένου του φίλου: «Πῆς στὸν ἀδελφό σου, πῶς ἀπὸ τότε πὺ ἔφυγε ἀπὸ μένα, εἶμαι ὀλομόναχος.»

Ἰσχυρότερη ἐντύπωση ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν μπορεῖ νὰ φαντασθῆ κανένας. Ἐὰν Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ τῆμισε τόσο πολὺ τὸ συγγραφέα της, ὅμως τὸ νὰ κερδίση τὴν ἀγάπη καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε τὸ βιβλίο του, θὰ τὸν τιμοῦσε ἀκόμα περισσότερο. Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Wagner οἱ ἀνθρώποι οἱ πιὸ ἀγαπημένοι του στὸν κόσμον ἦταν: ἡ γυναῖκα του, πὺ τὸν ἀγαποῦσε· ὁ Νίτσε, «πὺ ξέρει τὶ θέλω νὰ εἰπῶ»· ὁ Lenbach «πὺ μοῦ ἔκανε τὴν ὑπερόχως ρεαλιστικὴ εἰκόνα». Ὁ κατάλογος δείχνει, πόσο ὀρθὸ καὶ πρόσφορο ἦταν νὰ συσχετίζη τοὺς πιὸ προσφιλεῖς του, μὲ τὸν ἑαυτὸ του μόνο. Αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ κάμη μὲ τὸ ἀκροατήριό του, πὺ σάλευε σὰν τὸ κύμα πότε δῶ καὶ πότε κεῖ· ὅσο κι ἂν προσπαθήση κανένας εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποτυπώση μορφὴ ἀνθρώπου πάνω στὸ κύμα.

Εἶναι βέβαια ἀλήθεια, ὅτι ἡ εἰκόνα μένει ὅπως τὴ ζωγράφισεν ὁ ζωγράφος· ἀκόμα κι ἡ γυναῖκα, μπορεῖς νὰ εἰπῆς, ὅτι μένει σταθερὴ—τὸ πνεῦμα ὅμως ὄχι. Τὸ ἰδιαίτερο πνεῦμα, πὺ θὰ ἤθελε ὁ Wagner νὰ τὸ κρατῆ δεμένο κοντὰ του, βρῆκε πολλοὺς λόγους, γιὰ νὰ τὸν ἐγκαταλείψη. Ὁ πρῶτος λόγος ἦταν σωστὸς καὶ δικαιολογημένος· ἦταν ἡ ἀνάγκη πὺ ἐνιωθε νὰ γίνῃ καὶ κεῖνος Δάσκαλος.

Εἶχε πιστέψει, πῶς ὁ Wagner ἦταν ὁ ἀναμορφωτὴς τοῦ πολιτισμοῦ—ἢ μᾶλλον θὰ τὸ ἤθελε νὰ εἶναι. Αὐτὸ ὅμως ἦταν πάρα πολὺ νὰ τὸ ζητῆ ἀπὸ ἓνα μουσικό, πὺ ἔγραφε γιὰ τὴ σκηνή. Διάλεξε ποτὲ κανένας στοχαστὴς ὡς ἀπώτερό του σκοπὸ τὴ μουσική; Εἶτε τὴν τέχνη ὁποιοῦδήποτε εἴδους; Συνήθως δὲν ἐλπίζουμε ν' ἀναμορφώσουμε ὀλόκληρο πολιτισμὸ μονομιᾶς. Ἡ περίπτωσις τοῦ Νίτσε, ὄχι ἡ περίπτωσις τοῦ Wagner, ἦταν μονα-

δικὸ παράδειγμα. Μόνον ὁ καλλιτέχνης, πού ἔχει ἀπεριόριστη αὐτοπεποίθηση, μπορεῖ νὰ εἰπῇ ἀπάνω στὴν ἔξαρση τοῦ συναισθήματος, ὅ,τι εἶπε ὁ Wagner: «Τώρα, παρακαλῶ, ἔχετε Γερμανικὴ τέχνη». Ἀπλῶς Γερμανικὴ καὶ ἀπλῶς τέχνη! Ὡς πρὸς τὴν ἀπαίτηση πού εἶχε ὁ Νίτσε, τοῦτο ἦταν μετριοφροσύνη καὶ λιγώτερο ἐκκεντρικόν, ἀπ' ὅ,τι περίμενε ὁ ἄλλος.

Στὴν πραγματικότητά ἡ τέχνη ζῆ καὶ πεθαίνει μαζὺ μὲ τὴν δική της σύγχρονη κοινωνία καὶ οἱ προϋποθέσεις της εἶναι κοινότερες οὔτε ἡ ὑπεροχὴ της, οὔτε ἡ αἴγλη της μπορεῖ στὸ τέλος νὰ μᾶς γελάσῃ ὡς πρὸς τοῦτο. Γιὰ τὴν ἐπιχείρησή του στὸ Bayreuth ὁ Wagner χρειαζόταν πλούσια καὶ ἔμπιστη ἀστική τάξη. Μετὰ τὴν ἀνοδο τῶν μαζῶν τοῦ προλεταριάτου ἡ ὄπερα ὡς πολυτέλεια τῶν ἀστῶν δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ· οὔτε ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ὁμιλοῦντος κινηματογράφου.

Ὁ Νίτσε εἶχε παρὰ πολὺ μεγάλη πεποίθηση, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ τὸ συγχωρέσῃ αὐτό. Ἡ ἀσυνήθιστη μουσικὴ, ἡ λατρεία του πρὸς αὐτὴ καὶ ἡ προαίσθησις τοῦ δικοῦ του προορισμοῦ, ὅλα αὐτὰ μαζὶ εἶχαν δημιουργήσει μέσα στὸ μυαλό του ἰδέες. Ἦταν σκοτεινές καὶ δὲν ἦταν σταθερές—τὸ τελευταῖο τουλάχιστο τὸ ἤξαιρε, πρὶν νὰ τὸ παραδεχθῆ. Ὑποτίθεται, ὅτι τὰ μάτια του ἀνοιξαν μὲ τὶς πρῶτες πανηγυρικὲς παραστάσεις τοῦ Bayreuth. Ὅλη ἐκείνη ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ δημιουργοῦ, πού γιὰ κείνον ἦταν ὁ κορυφαῖος τῶν ἀνθρώπων, μεταβλήθηκε ἔξαφνα καὶ ἔγινε ἓνα ἀπλὸ θέατρο καὶ μάλιστα οὔτε καὶ καλὸ θέατρο. Τὸ ἀκροατήριον τοῦ Wagner, πρὸ πάντων τὰ πλήθη ἐκεῖνα τῶν ἀστῶν μὲ τὴ θορυβώδη τους ἀλαζονεία, αὐτό, φαίνεται, ξέσχισε τὸ προσωπεῖο καὶ παρουσιάστηκε ἓνας ἀπλὸς θεατρίνος. Ὁ Νίτσε θὰ προτιμοῦσε ἀκροατήριον κοινῶν ἀνθρώπων; Ὁ Wagner ἦταν πιὸ πολὺ ἄνθρωπος, πού θὰ τοὺς ἀνοίγε τὸ σπίτι του.

Κανένας νὰ μὴν πιστεύῃ οὔτε λέξη ἀπὸ τὸν προσηλυτισμὸ τοῦ Νίτσε. Ἀντιθέτως μάλιστα ἡ ἀγάπη τοῦ Νίτσε πρὸς τὴ θυελλώδη ἐκείνη καλλιτεχνικὴ φύση καὶ τὴ μουσικὴ της, αὐτὸ ἦταν πού ἔγινε γιὰ τὸ Νίτσε ἓνα διαρκὲς βασανιστήριον καὶ στὸ τέλος τὸν ἐξώθησε πρὸς τὴν ἀντίσταση.

Τέσσαρα χρόνια δεσμός, ἦταν πάρα πολλά. Ἐνας πού βρίσκεται στὸ στάδιο τῆς ἀνάπτυξης δὲν προσφέρει περισσότερο μέρος ἀπ' τὸ μέλλον του πρὸς ἓναν ἄνθρωπον πού εἶναι ἔνδοξος καὶ σχεδὸν ἐξαντλημένος.

Ἄργότερα ὠνόμασε τὸ Δάσκαλό του ἀδιόρθωτο γέρο. Ἄλλὰ ποιὸς ἄραγε βάλθηκε νὰ τὸν ἀλλάξη τόσο, ὥστε ὁ Wagner ν' ἀκολουθήσῃ νέα κατεύθυνση, πρὸς τὴν ὁποία θὰ βιάδιζε ἡ ἀναγεννηθεῖσα Τέχνη; Ὁ Νίτσε εἶχε πολὺ μεγαλύτερα σχέδια γιὰ τὸ Wagner παρὰ ὁ Wagner γι' αὐτόν. Τοῦτο βιάθυε τὴν ἔχθρα του ἢ τὴ διατήρησε ὡς τὸ τέλος-ὄπως ἦταν ἐπόμενο γιὰ μῖσος, πὺ στὴν ἀλήθεια ἦταν ἀγάπη καὶ πὺ κατὰ βάθος τέτοια θὰ ἔμενε πάντα. Ὁ Νίτσε ποτέ, δὲν αἰσθάνθηκε ἀληθινὰ ἄλλη μουσική. Ὅμως «ἡ εὐγενική καρδιά του» τὸν ὠθήσε σὲ μερικές ὑπερβολές, ἀκόμα καὶ τότε πὺ ἡ φιλία τους διαρκούσε τυπικά. Ἐβασε ἐπάνω στὸ πάνο τοῦ Wagner ὡς πρόκληση μιὰ παρτιτούρα τοῦ Brahms. Ἦταν ἡ τελευταία φορὰ πὺ πατοῦσε στὸ σπίτι ἐκεῖνο καὶ ὁ Brahms δὲν τοῦ ἄρεσε καθόλου.

Ὁ Wagner μάλιστα θεώρησε τὴ βουβὴ αὐτὴ πράξη ὡς εὐγενική—ιδιότητα πὺ ὁ ἴδιος δὲν τὴν εἶχε. «Ἐνα τέτοιο πράμα εἶναι ὠφέλιμο στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου», ἀναφώνησε, σὰν νὰ μὴν τὸ ἤξαιρε πολὺ καλὰ καὶ ὁ ἴδιος, πῶς νὰ γοητεύῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ἦταν τοῦτο ἓνα ξέσπασμα, πὺ τὸν πρόδωσε καὶ συγκινητικὸ μάλιστα. Ὁ Νίτσε δὲν θὰ συγκινούνταν. Ἡ τελευταία του συνάντηση μὲ τὸ Wagner στὸ Σορέντο τὸ 1876 τοῦ ἀπόδειξε τέλος, ὅτι ὁ γέρος γιὰ νὰ κάνῃ ἐντύπωση, ἦταν ἱκανὸς νὰ κάνῃ ὅ,τιδήποτε. Ἀντὶ γιὰ τὰ εἰδωλολατρικά παραμύθια, πὺ δὲν ἤθελαν πιά νὰ τ' ἀκούσουν οἱ ἀνθρωποὶ, οἱ Γερμανοὶ θὰ εἶχαν «κάτι Χριστιανικό». Ἐτσι ὁ καλλιτέχνης δείχνει φανερὰ τὰ ταπεινά του ἔνστικτα ἀπὸ ντροπὴ, μήπως ξεσκεπαστοῦν τὰ εὐγενικά του. Ὅμως ὁ Wagner μίλησε καὶ γι' αὐτὰ στὸς φίλους του· μίλησε γιὰ τὸν PARSIFAL ὡς Χριστιανικὸ θρησκευτικὸ δράμα. «Ὅμως, ἀφοῦ πρῶτα πάλιωσε ὁ ἀθεῖσμός του», εἶπε μέσα του ὁ φίλος του.

Οὔτε καὶ ἡ ἀφιέρωση τοῦ PARSIFAL πὺ ἔφερε τὴν ὑπογραφή «Richard Wagner, Διάκονος» δὲν τὸν ἐξευμένισε· καὶ νὰ ὁ Δάσκαλος τοῦ ζητεῖ συγχώρηση. Γιὰ τελευταία φορὰ τοῦ ζητοῦσε νὰ τὸν νιώσῃ, αὐτὸς ὁ,τε λειωμένος, ὁ συμπληρωμένος ἀνθρώπος.

Στὰ 1878 ὁ Wagner στὰ γραφόμενά του περιέπαιξε τὸ Νίτσε—ἀσήμαντη ἐκδίκηση καὶ ὄχι τέτοιο χτύπημα γιὰ τὸ Νίτσε, ὅπως ἦταν γιὰ τὸ Wagner ἡ ἀποστασία τοῦ ἀνθρώπου πὺ «ξαίρει τὶ θέλω νὰ εἰπῶ». Μ' αὐτὸ ἔκοψαν τὶς σχέσεις. Γιὰ τὸ

Νίτσε δὲν ἦταν καὶ τόσο πολὺ. Στὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἦταν τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς τῆς ζωῆς του, δὲν ἔδωσε παρὰ τέσσερα χρόνια. Ὁ Κύριος τῆς νέας αἰωνιότητος, τὰ γῆινα μέτρα του τὰ ἔκανε πολὺ κοντά.

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ

Σ ΤΟ βιβλίο του «ΓΛΥΚΟΧΑΡΑΜΑΤΑ» περιέχει ὑπὸ τὸν τίτλο «τὰ νὰ θέλη κανένας νὰ ἔχη ἀντάξιους ἀνταγωνιστὲς» δικαίωση τοῦ χριστιανισμοῦ· κανένας ἀπ' τοὺς νεωτέρους συγγραφεῖς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ φτάσῃ ἢ νὰ τὸ ξεπεράσῃ.

Ἴσως γράφηκε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ Γαλλία, ὡς ἀμοιβὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἱκανοποίηση, ποὺ ἔδωσε ἡ χώρα αὐτὴ στὸ στοχαστὴ Νίτσε καὶ γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶχε ποτὲ λόγους νὰ μετανοιώσῃ. Ὅποιος ὁμως ἀγαπᾷ τὴν ψυχολογία καὶ τὸ σκεπτικισμὸ ἐπιφανῶν Γάλλων, εἶναι ταυτοχρόνως ἀναγκασμένος ἀπὸ ἀπλὴ εἰλικρίνεια νὰ δεχτῆ, ὅτι καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι, καὶ πολλάκις οἱ ἴδιοι, ὑπῆρξαν χριστιανοί. Ὁ Νίτσε γράφει: « Δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ κανένας, ὅτι οἱ Γάλλοι ὑπῆρξαν ὁ χριστιανικώτερος λαὸς τῆς γῆς — ὄχι πὼς ἡ πίστη τῶν μαζῶν ἦταν μεγαλύτερη ἐκεῖ ἀπὸ ἄλλοῦ, παρὰ διότι τὰ δυσκολώτατα χριστιανικὰ ιδεώδη ἔγιναν ἐκεῖ ἄνθρωποι καὶ δὲν ἔμειναν ἀπλῶς εἰκόνες, προσπάθειες, μισὰ δημιουργήματα». Κι ὕστερα ἀκολουθοῦν τὰ ὀνομαστὰ παραδείγματα τοῦ Πασκάλ, τῶν Οὐγενότων, τῶν Ἑσυχαστιῶν, τῶν Τραπιστιῶν, τῆς Port Royal.

Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ὁ Νίτσε δὲν θὰ γινόταν πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὔτε θὰ εἶχε λόγο νὰ καλέσῃ μὲ ξόρκια τὸν Ἀντίχριστο ἢ νὰ τὸν ἐκπροσωπήσῃ, ἂν ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων ἦταν παντοῦ, ὅπως ἦταν στὴ Γαλλία.

Τί ζήτησε ὁ Νίτσε; Νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος Χριστιανὸς στὰ σοβαρά, κι ὄχι νὰ ἐξαντλῆ πρὸς τοῦτο ἄδικα τὶς δυνάμεις του. Ὅποιος δὲν πιστεύει πιά, πρέπει νὰ τὸ λέγῃ. Λαοί, ποὺ δὲν ἔδωσαν ποτὲ ἀληθινούς χριστιανούς καταντοῦν στὸ τέλος νὰ χάσουν ἀκόμα καὶ τὴ δύναμη νὰ ζοῦν μὲ εὐπρέπεια σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ θρησκεία. Νὰ μὴν ἔλεγαν μόνο τίποτε καὶ νὰ γινόταν, αὐτὸ ποὺ εἶναι ἤδη — ἄθεοι λαοί, ἄνθρωποι χωρὶς Θεό! Αὐτὸ, κατὰ τὴ γνώμη του, προϋποθέτει θάρρος. Τὸν ἑαυτότου—ποιὸν